

רשימות

אליעזר רפאל מלאכי

(בהגיעו לשבעים)

זה חמשים וכמה שנים מפרנס א. ר. מלאכי את ספרות-החקר שלנו ועתה, כמלפני עשרות שנים, מעורר פעלו הספרותי והמדעי השתאות, שעל כן אין שיעור לפוריותו ושקידתו. לא נתמה על התופעה המשעשעת כמעט, שמלאכי לא נמצא ראוי להיזכר ולהיפקד בכל ספרי-השימוש שלנו, בעברית ובשאר לשונות וביחוד בלכסיקונים לספרות. אכן, צנוע הוא האיש ובורח מפירסום. לעומת זאת הוא שש להודיע ברבים על כל גילוי, בין גדול ובין קטן, בספרותנו בדורות האחרונים. קשה להגזים בערך פעלו של מלאכי במשך שני דורות כמעט. הוא חוקר תולדות העתונות העברית, הישוב העברי בארץ ישראל, תולדות חייהם ויצירותיהם של סופרים וחכמים נודעים ונשכחים — והכל על סמך בקיאותו שאין לה רע בספרות ובעתונות העברית. אף פרושה מצודתו על ספרות יידיש ומאחד המחקרים האחרונים שלו, שהוא כדי ספר מקיף ((פרעות קישינב באספקלריית השירה בעברית וביידיש" בקובץ "על אדמת ביסרביה" ג, שיצא מלפני שנה בעריכת כותב הטורים האלה), מסתבר שהוא בן בית גמור גם בעתונות ובספרות יידיש ואף שם מגיעה בקיאותו למימדים לא שכיחים.

יליד ירושלים הוא מלאכי וכבר מראשית צעדי, והוא נער שלאחר ברי-מצוה ("עיבר" את שם משפחתו, "אנגלמן" למלאכי), בעתונות הירושלמית ("החרות") ובמאספיו של לונץ ("לוח ארץ ישראל" ו"ירושלים") ניכר הוא בשליטתו בחומר ובצורת עיבודו. והיה בכך סמל גדול שמחקרו הראשון פותח בתולדות העתונות הירושלמית, דבר שיקדיש לו לאחר מכן מחקרים מרובים ואף ירחיב את היריעה לכלל העתונות העברית בעולם כולו. ואכן מלאכי הוא היום אחד המעטים ביותר החוקרים את העתונות "ישר מהמקורות" ואינו עושה מלאכתו, כדרכם של רבים בימינו, בקומפילאציות ובליקוטי-קוריוזים.

ואופייני הדבר, שהוא הירושלמי החל לעסוק מאז בואו לאמריקה במקצוע שאנשי אמריקה היו בקיאים בו, אולם כמעט לא עסקו בו — חקר העתונות העברית בארצות הברית. אגב כך גולל פרשיות מופלאות של לבטים ויסורים של עסקני עברית וסופרים עברים, שבבואם לארצות הברית עוד בשלהי המאה ה-19 ביקשו לתקוע יתד לעברית וספרותה בארצות הברית אם על ידי חברות ואגודות של חובבי שפת עבר ואם בהוצאת מאספים פריודיים שונים, שרובם ככולם לא האריכו ימים. זכויות רבות לו למלאכי בשקידתו על זכרם ונחלתם של שרידי הסופרים והמשכילים העברים מהדורות הקודמים, אם בדיבובם בעודם בחיים ואם בפירסום מארכיוניהם לאחר פטירתם.

עולם טראגי הוא אותו דור שנתלש ממקום יניקתו באירופה המזרחית ונקלע לארץ חדשה, בה לא היו דורשים לא לעברית שלו ולא לספרותו. מלאכי הוא שטיפל ברוב אהבה וניתן לומר גם בלא מעט רחמים באלה והתוצאה — מאמרים ומחקרים לרוב, שאילו כונסו והיו פרקים חשובים ותרומות נכבדות ביותר להכרת פני תרבותנו וספרותנו העברית בדורות האחרונים. ואפילו בפרשיות ידועות לכאורה ידע הוא להעמיק חקר ולהאיר בהן פינות סמויות וכמעט נעלמות. כך למשל סידרת מחקריו על אחד-העם ומלחמת אנשי הישוב "הישן" בבני משה ובו, בה האיר על קשרים בין חובבי ציון והחוגים המתקדמים בישוב והמלחמה שקשרו הקנאים בחוגים אלה ותוצאותיה המרות של מלחמה זו.

נקטתי כאן דוגמה אחת מני רבות, שכל אימת שאתה נוטל מחקר חדש שלו לידך ודאי לך שתמצא בו חידושים על גבי חידושים, שאין הם מובאים לקורא בזו ההתהירות הנודעת, המודיעה בצלצלי תרועה על חידוש כחודו של מחט. אדרבא הדברים נמסרים בהרצאה קריאה ומשכת ורק בני-סמך מעטים מבחינים, שכאן מובלעים חידושים מרובים, לא-נודעים עד כה. וגדולה מזו עשה — הוא נטל את היבש שבמקצועות המדע, את הביבליוגרפיה, ועשהא היה וקריאה כאחד. הרי למשל הביבליוגרפיה המפוארת שלו למנדלי, שפירסם מלפני עשרות

בשנים ב"התורן", ביבליוגרפיה לדוגמה ולמופת, המוסרת תכנו של כל ערך וערך וכל פריט הוא מעין מחקר בפני עצמו.

לפני כמה שנים פירסם מלאכי הודעה טראגית בשם "פרישה מאונס" בה הודיע שלרגל מחלת עיניו הוא אנוס לפרוש מהספרות. היה זה זעזוע לכל מוקיריו וקוראיו ומכל העברים שפעו הברכות שיחלים במהרה ובימינו. ונתקיימו הברכות והוא חזר לאיתנו והחשש שהוא יפסיק את הכתיבה נתבדה לשמחת כולנו. באותה רשימה הוא מספר, וזו דומני הפעם הראשונה שמלאכי יספר על עצמו, בין היתר: "אנכי, שהספר הוא יסוד חיי ושורש נשמת, אנכי, שמנעורי עד בוא האסון לא עבר עלי יום ללא עבודה וללא כתיבה. הייתי כותב בכמה קולמוסין במהירות רבה ורזי לעבור מנושא לנושא וממקצוע למקצוע, עונה בעניני ספרות לכל הפונה אלי — — —".

עם שובו לאיתנו שוב שופעים קולמוסיו ברכה מרובה ונאחל לו שעוד ימים ושנים יוסיף מברכתו זו.

ג. קרסל

מנחם מנדל זלאטקין

ימים מעטים בלבד לפני הגיעו לשנתו התשעים נפטר בז'ניבה החכם והסופר העברי רבי מנחם מנדל זלאטקין, האחרון בחבורה המפוארת, שלמדה בוולוז'ין בראשית שנות התשעים למאה הקודמת ופארה דפי תולדותינו בכמה שמות-סגולה, בהם ח. ג. ביאליק.

בביוגרפיה האישית של אישי ישראל תופס הפרט: "למד בשיבת וולוז'ין" מקום נכבד ביותר, הן אלה שחיו כל ימיהם באוירה זו של וולוז'ין והן אלה שהתרחקו ממנה, לאחר זמן טבעה בהם תקופת לימודים זו רישום עז ביותר. משום כך מרובים סיפורי-הזכרונות על כך, שבהם תופסים אותם של הרב יצחק ניסנבוים (בספרו "עלי חלדי") מקום מכובד ביותר. ביאליק סיפר אך במעט על תקופה זו. לעומת זאת השאיר לנו ב"המתמיד" מצבה מפוארת לדורי דורות לאותו סוג שלמד בוולוז'ין ובמקומות-תורה דומים. ואף זו: באותה תקופה שבה היה ביאליק תלמיד וולוז'ין נוצרה בה האגודה "נצח ישראל" במגמה לאומית ברורה ומשם פרסם ביאליק את המאניפסט שלה, שעל ידו נתפרסם ראשונה שמו (בראשי תיבות) בדפוס.

בתולדות חייו ששלח לי לפני פחות משנה הוא מספר על טלטולי חייו ועל עיסוקיו במסחר כל ימיו. אולם מעולם לא הגיח את הספר העברי, שעליו שקד כל הימים והשנים, תחילה ברוסיה ומאו שעזב את רוסיה לצמיתות (1905) בשווייץ. בשווייץ מקורב היה לבר-טוביה ואף היה תומך בו (חבילה עצומה של מכתבי ברטוביה אליו העביר בהשתדלותי למכון "גנזים"). נטייה היתה בו לכתיבה משחר נעוריו ודומה שגיש ימים רבים במציאת אפיק ראוי עד שמצא בחקר הספר העברי במשך הדורות. היה בכך מגדולי הבקאים שבדור ועדות לכך הספרים שהוציא בשנותיו האחרונות.

ברם לפני גשתו למקצוע חקר הספר העברי ניסה כוחו בספר מיוחד במינו בעברית. הוא ביקש לשחזר את אורח-החיים היהודי בליטא בשלהי המאה ה"ח ומתוך צירופי מקורות ומסורות שבעל פה הוציא את חיבורו: "מספר הזכרונות של רב ליטאי", שמבקר חסר-הומור חשבו לאבתנטי ותפס את זלאטקין בשגיאות שונות, שכפי שהבהיר לאחר מכן לא היו אלה שגיאות כלל וכלל אלא נחלת אפקו המצומצם בידיע של המבקר ואכן כבר בספר זה מצויים כל היסודות של ספריו הבאים: ידיעה בספרות העברית שבכל הדורות ושימוש בידיעות אלה ביד רחבה וגדושה. כך אתה מוצא כאן (עמ' 212 ואילך) היסוד לספרו שהוציא לאחר מכן: "שמות הספרים העבריים, לפי סוגיהם השונים, תכונתם ותעודתם" (שני חלקים) והוא מחקר רב-ממדים, חסר כל אח ורע בהיקף כזה.

אתה למד מכאן פרקים חשובים ויקרים בתולדות התרבות והספרות העברית ולא באחרונה פרקי-פולקלור מרובים הכרוכים במהבריהם וספריהם. תוך כך פיזר ידיעות בשפע על מחברים וספריהם, עד שהספר הוא אוצר בלום לידיעת ספרותנו העברית, לסוגיה המרובים והשונים במשך הדורות. ומשהחל בחקר הספר המשיך במונוגרפיה מפוארת על אבי הביבליוגרפיה העברית בזמן החדש רבי שבתאי ב"ס ("ראשית בכורי הביבליוגרפיה. הספר שפתי ישנים". תשי"ח). ברם גולת הכותרת לפעלו הוא ספרו, שנשלח אליו בימים האחרונים בצורת גליונות וספק אם הגיע אליו ואם עדיין זכה לראותו: "אוצר הספרים" חלק ב' מעין השלמה לספרו של יצחק אייזיק בן יעקב, שנפטר לפני מאה שנה ומעלה.